

Відгук

офіційного опонента на дисертацію
у вигляді опублікованої монографії
ДОВГАНЬ Наталії Олександрівни

«Психологія соціокультурної взаємодії поколінь»,

заявлену на здобуття наукового ступеня доктора психологічних наук
за спеціальністю 19.00.05 – соціальна психологія, психологія соціальної роботи

Актуальність цієї кваліфікаційної наукової праці визначається передовсім потребою розроблення доказових наукових уявлень про закономірності соціокультурної взаємодії поколінь, які пояснюють особливості конструювання історичних сценаріїв суспільних змін (йдеться зокрема про інтерпретацію змісту феномена «покоління» як *мережі* [Н. Довгань] з єдиним соціокультурним досвідом, роками народження, історичним контекстом тощо). Відзначаємо, що здобувачка переорієнтовується з вивчення традиційних проблем міжособистісних взаємовпливів поколінь на розкриття специфіки, організації, детермінації, динаміки й механізмів інтерпретації їхньої соціально-культурної взаємодії і декларує свою пізнавальну першість про 1) розроблення моделі єдності поколінь як сукупності народжених в єдиному історичному контексті людей, об'єднаних публічними, соціально-психологічними, ментальними параметрами життя, 2) структуру соціально-психологічного простору покоління, в якому формується «поколінна єдність», «підпростори» співіснування поколінь (сміслові одиниці, поколінні експектації, зв'язки і капітали ресурсів, культурна пам'ять), 3) опис дуальних процесів, що опосередковують соціокультурну взаємодію – поколінні тексти (презентація соціальних позицій, соціокультурних порядків, артефактів, релевантних певному соціокультурному стилю) та соціокультурні контексти (неієрархічні соціокультурні форми життя в часовому просторі, ситуаціях історичних подій, дискурсі тощо).

Через формулювання мети, предмета та завдань дослідження, Н. Довгань прагне всебічно увиразнити означену пошукову тематику, привернувши увагу зацікавлених суб'єктів пізнання до її нерозроблених аспектів, які знаходяться зараз у концентрованому повсякденному громадянському запиті, прикладами якого є виклики щодо 1) змін формалізованих суспільних інститутів, які регулюють взаємодію поколінь, 2) трансформації інституційної системи соціальних цінностей, зразків, ролей, 3) деінституціалізації соціального простору, 4) «інформатизації» відносин, як наслідку зростання технічного прогресу, яка («інформатизація») також змінює форми зв'язків і статуси поколінь.

Водночас у нас до здобувачки виникають питання про рівень узгодженості мети і предмета дослідження (зокрема, як диференціюється зміст понять «закономірності» та особливості?). Крім того, у завданнях дослідження варто казати про західноєвропейські наукові спрямування, а не зарубіжні (як приклад – це завдання перше), а завдання друге про «необхідність дослідження поколінної

єдності» не передбачене метою такого дослідження та його предметом (які, наприклад, пошукові «сенси» вкладені тут у запитальне слово «конкретизувати», причому аналогічна ремарка стосується сьомого завдання) (С. 25).

Розділ 1 про теоретико-методологічні засади дослідження поколінь, у контексті якого розв'язується передовсім перше дослідницьке завдання, дійсно базується на аналізі теоретичних напрямів у вивченні характеристик поколінь та операціоналізації відповідних про них гіпотез. Тут Н. Довгань деталізовано висвітлює наукові погляди представників Античності, епохи Відродження, вчених пізнішого історичного часу і робить імпонуючий для нас висновок, що формулювання наукової термінології може бути завершеним лише тоді, коли виявлені умови результативного нею оперування та її істотні ознаки, що, в свою чергу, дозволяє уникнути неоднозначного чи сумнівного тлумачення понять і суджень. Так, у позитивістсько-натуралістичному підході здобувачка простежує етимологію поняття «покоління», первинні витoki якого знаходяться у побутовому мовленні. Цей дослідницький аспект позначений власним своєрідним лінгвістичним аналізом з посиланням на творчий доробок, як зазначалося, ще античних авторів (наприклад, Піфагора). Важливо, що Н. Довгань наголошує на історичній закономірності появи поняття «*соціальне покоління*», але особливо – на існуванні конкретних параметрів поняття «покоління» (С. 43), або календарних інтервалах, які визначають його періодом активного життєвого домінування у порівнянні з іншими такими віковими інтервалами.

Загалом, встановлення часової обмеженості феномена «покоління» є однією із центральних проблем в означеній пошуковій тематиці, а тому воно закономірно перебуває у сфері активного дослідницького інтересу не лише соціально-психологічного знання. У зв'язку з цим, Н. Довгань послідовна у викладі інформації про хронологічні межі поколінь і спричинені цим труднощі (С. 90), фокусуючи тематичну дискусію навколо віднесення «конкретної людини до конкретного покоління», з'ясування особливостей «спадкоємності поколінь» через аналіз їхніх дій (С. 67), визначення способів моделювання поколінь (С. 95) тощо.

У схожому пізнавальному руслі у філософському контенті аналізуються романтично-гуманітарні уявлення (детермінанти, методи, базова термінологія, функціональна значущість) про сутність духовно-символічної поколінної єдності (культурно-історичні закономірності розвитку поколінь і суспільства, географічні, вікові, національні «розриви» між поколіннями тощо). Окремо знаходиться структурно-функціональний підхід (функціональність і ресурсність відносин поколінь), де базовою структурною одиницею постає поняття «соціальна функціональність» як показник суспільного стану через конотацію ролі в конструюванні соціуму і вкладу сучасників якраз у суспільну і культурну структурність.

У цілому, розділ 1 нам імпонує світоглядною позицією здобувачки виокремлювати типові і нетипові тенденції в тематичному інформаційному потоці,

зіставляти дослідницькі позиції в історичному календарному часі з прогностичною перспективою з'ясування, наприклад, вікової поколінної структурності суспільства. Актуальним є історичний соціально-психологічний базис, згідно з яким кожне покоління репрезентує свою національну сутність, яка завжди залишається незмінною, але в культурно-історичних умовах демонструє нові можливості, однаково необхідні для розвитку чи «не-розвитку» нації (С. 70).

Водночас окремі судження Н. Довгань потребують методологічного роз'яснення (як приклад: «З ідеалістичних позицій (– В.П.) Г. Рюмелін припустив, що ...». – що це означає? – С. 43). Громіздкими виглядають формулювання смислових конструкцій, що відповідно несприятливо впливає на увиразнення для читачів авторських наукових задумів (читаємо ще в анотації: «...інтергенеративний підхід, що передбачає використання міждисциплінарних напрацювань (?) і можливостей (?)...» – що це окремо означає? Або: «розроблено соціально-психологічну концепцію (?) та теорію (?) поколінь, які на основі виокремлених закономірностей соціокультурної взаємодії поколінь пояснюють конструювання історичних сценаріїв суспільних змін» (– В.П.). Або: «Науково-популярний опис мають характеристики (характеристики чого?) через встановлення своїх архетипів» (– В.П. – С. 127).

Розділ 2 – це розроблення методологічних основ соціально-психологічної концепції поколінь, де декларуються критерії аналізу покоління як соціально-психологічного феномена, соціально-психологічні параметри поколінної єдності, структура соціально-психологічного простору поколінь, соціально-психологічні категорії для позначення взаємодії поколінь. Структура концепції відповідає вимогам, які ставляться до її конструювання (принципи, базові положення, категорії, параметри, підсумкові узагальнення). Визначено особливості соціокультурної диференціації поколінь (йдеться про критерії такої диференціації). Розроблено модель поколінної єдності, що, безумовно, є вагомим авторським досягненням (однак тут необхідно роз'яснити «яка це модель – структурна чи структурно-функціональна?»). У здобувачки є спроба власного формулювання поняття «покоління» як *мережікогорт людей*, причому наступних текстових фрагментах (С. 144) продовжується деталізація його змісту (очевидно, що, зважаючи на таку динаміку міркувань, це визначення варто було вивести на вищий рівень завершених узагальнень). Цікавою постає інтерпретація соціально-психологічних динамічних полів співіснування поколінь, хоча їхня часткова модель про динамічні експектації потребує доопрацювання (С. 164).

Незважаючи на це, друге і четверте завдання дослідження, які зіставляються з розділом 2, можна вважати виконаними. Характерно, що резюмуючим аспектом другого завдання якраз є концептуальні положення, як найбільш увиразнені складові названого розділу разом із доказовою тематичною моделлю соціокультурної реальності покоління (п. 2.3).

Розділ 3 спрямований на емпіричне вивчення досліджуваного явища й побудований на організаційно-методичних принципах. Зіставляється передовсім з

п'ятим завданням. Логістика розділу відображена, як зазначає здобувачка, у системі методичного забезпечення дослідження (точніше – *організаційно-методичного*. – В.П.), що виявилось у його складових про психологію соціокультурної взаємодії поколінь (соціально-психологічні основи аналізу .....; вимоги соціального конструктивізму тощо). Сутнісну цілісність означеного розділу Н. Довгань відображає у табл. 3.1, яка, незважаючи на свої окремі неоднозначні тлумачення, усе ж є найбільш вдалою із пропонованих табличних зображень (С. 217–219). У сприятливому дослідницькому ракурсі привертає увагу авторська анкета «*Міркування*» (діагностичний рівень) (С. 220). Погоджуємося, що гнучкість теоретичної вибірки (варіативність протягом процесу дослідження) сприяє охопленню спектра явищ, які є значущими у взаємодії поколінь (там само).

Загалом, зміст цього розділу – це продукування авторських методологем, які допомагають розв'язати поставлені дослідницькі завдання, в чому, власне, виявляється самостійність здобувачки як дослідниці зі своєю специфічною пізнавальною орієнтацією у висвітленні соціально-психологічної проблематики. Найбільш концентровано така дослідницька орієнтація висвітлена у п. 5 висновків до розділу, що дозволяє комплексно збагнути авторський пошуковий задум.

Розділ 4 – це оприлюднення емпіричних результатів, верифікація основних положень соціально-психологічної концепції поколінь, формулювання гіпотез. Аналізується зокрема її інституційний аспект у поколінному просторі (п. 4.1). Привертають увагу назви вікових когорт, формулювання яких хоча й виглядає дискусійним, однак ми вважаємо, що це авторська позиція, зрештою – право автора (як приклад таких визначень: «застій – стабільність»). Оперуючи емпіричною інформацією, способами її статистичної обробки, здобувачка також має усвідомлювати свою відповідальність і добросовісність за достовірність наведених відсоткових даних щодо психологічних механізмів диференціації (порівняння, визначення близьких і несхожих характеристик) та інтеграції (засвоєння групових характеристик, стилю життя) тощо (і не лише у цьому розділі. – С. 234–237), оскільки такі результати визначають їхню наступну (уже – якісну) інтерпретацію з перспективою формулювання відповідних тематичних узагальнень. Це стосується, наприклад, характеристик покоління «молоді» (С. 238), «зрілих» людей, «поважних» (табл. 4.2, 4.3: *тут, використовуючи авторську термінологію, зауважимо, що передовсім пропоновані вікові загальні (!) характеристики названих когорт є більше узагальнюючими загальними (!) інноваціями, аніж зіставляються з конкретними віковими періодами.* – В.П.).

Загалом, інформаційний масив п. 4.1.1. є різноплановим, цікавим, функціональне призначення якого дійсно полягає у демонструванні емпіричної доказовості дослідницького задуму (як приклад, табл. 4.5). Водночас, не піддаючи сумнівам смислові ідеї здобувачки, варто звертати увагу на їхнє термінологічне уточнення («*З позиції Молоді*». – якої саме позиції? або – «*З позиції Зрілі*» (може Зрілих, як це схоже вказується у вислові «*З позиції Поважних?*»). Виникають питання про доцільність висловів типу «різне виховання» (табл. 4.4.), «не

перетинаються» (табл. 4.5), «боротьба за вплив» (там само. – який вплив? чий вплив? тощо).

Аналогічні зауваження можна сформулювати до наступних структурних частин розділу, зокрема п. 4.1.2, де йдеться про доміанти соціокультурної взаємодії поколінних едностей. Водночас Н. Довгань тут визначені його пріоритетні інформаційні фрагменти (це смислові коди публічних параметрів (С. 252) і, як наслідок, розроблено дисплей матриці 1 «Параметри поколінної едності», яку здобувачка самокритично визнає текстуально громіздкою (С. 256), від чого, однак, актуальність названої матриці не втрачається.

Частково зауваження про загальний чи деклараційний зміст вікових характеристик поколінь, про що ми раніше зазначали (С.4: передостанній абзац), нівелюються ремаркою Н. Довгань, згідно з якою хронологічний перелік когорт обмежувався періодами, значущими у глобальному державному контексті, а розподіл за віковими групами (підгрупами) дає можливість зупинитись на подіях і етапах становлення поколінних когорт на локальному (!. – В.П.) рівні (наводимо монографічний приклад із збереженням авторського стилю: *«Така ... абстрактна характеристика покоління як «відповідність часу»... використана в якості межі проявів СК стилістики, а критичні ... події могли означити першопричини поведінкових змін, необхідних для адаптації до контекстуальних вимог»* (С. 256).

Надалі увагу привертає табл. 4.8. про ефекти-ознаки актуального соціокультурного стилю поколінь – сучасників (справді прагматична інформація, фрагменти якої критично потрібно брати для повсякденної діяльності психолога), але передовсім табл. 4.10 (ключові змінні СК стилів поколінних когорт з їхньою віковою градацією та характеристиками, зміст яких усе ж потребує роз'яснення, зокрема поняття «космополітизм»). Зрештою, відзначимо, що досягненням п. 4.1 є смислове впорядкування саме у матрицях отриманої інформації.

У схожому аналітичному ракурсі викладено інформацію п. 4.2. (Позиційний аспект соціокультурної взаємодії поколінь), зокрема поетапне виокремлення інсайдерської інтерпретації представників когорт (16-25, 26-34, 35-47, 48-55, 56-70 рр.) за ціннісною тематикою (*«період становлення покоління»*, *«образ покоління»* тощо), п. 4.3 (Культурний аспект соціокультурної взаємодії поколінь) з його різноплановим табличним матеріалом, який доповнює варіативну наукову позицію Н. Довгань (зауваження до змісту п. 4.3. схожі на зауваження до п. 4.2).

Загалом, авторські характеристики поколінь (пп. 4.2 і 4.3) звісно мають вдосконалюватися, однак вагомим досягненням здобувачки є спроба структуризації громадянського суспільства, що важливо для розуміння його ціннісних орієнтацій з перспективою розроблення засобів ефективного ним управління, актуалізованого тривалими несприятливими суспільними трансформаціями 2020-тих років.

Розділ 5 – це завершальний дослідницький етап (зіставляється передовсім з четвертим, п'ятим і шостим дослідницькими завданнями), функціональне призначення якого полягає у конструюванні авторської теорії на основі

інтегрованих емпіричних матеріалів. Виходячи з назв попередніх розділів, така логістика дійсно простежується на користь структуризації дослідження. Як засвідчує здобувачка, у цьому розділі *«Висвітлюється триангуляція висновків, реалізована як сукупність процедур послідовних і супутніх дій. Представлено матрицю методичної триангуляції, утворену перебігом процедури послідовних дій...»* (С. 326). Конкретика таких узагальнень виявляється у формулюваннях підрозділів, зокрема: 1) п. 5.1 (Теоретичні основи розуміння соціокультурної взаємодії взаємодії поколінь), де наводиться тематична матриця (табл. 5.1), зміст якої привертає увагу своєю інфоративністю (характерно також, що зауваження до змістових характеристик матриць залишаються аналогічними як до матриць у попередніх розділах, наприклад: у графі «Методи дослідження» незавершено звучить термін «кластерний», вимагають орфографічної та семантичної завершеності інші назви граф); 2) потім п. 5.2 (Категорії аналізу взаємодії поколінь), де презентується задекларована назвою розділу авторська соціально-психологічна теорія – про соціокультурний контекст життєдіяльності поколінь (часопростір, історичні події, соціокультурний дискурс) через моделювання, однак знову з відсутнім уточненням назви такого моделювання (структурного чи структурно-функціонального?), що простежується у наступних моделях (мал. 5.3), де винятком серед таких зауважень є контекстуальна модель (мал. 5.4.).

Зрештою, означений розділ спованений табличним ілюстративним матеріалом, який увиразнює смисловий авторський задум, що, як наслідок, формулюється у виокремленні закономірностей досліджуваної проблеми (п. 5.5).

Отже, поставлені завдання дослідження загалом є виконаними. У підсумкових висновках, які з ними зіставляються, знаходиться необхідна інформація про отримані результати.

Водночас зауважимо, що у дослідженні є окремі інформаційні моменти, які потребують або уточнення, або додаткового роз'яснення:

1. У чому полягає логістика розділу 2 (йдеться про смисловий зв'язок та смислову диференціацію між сукупністю пп. 1.1–1.4 про «наукові підходи» та окремим п. 1.5 про «наукові позиції»)?

2. Якими пізнавальними настановами керувалася здобувачка, обираючи в якості теоретичних передумов розроблення своєї дослідницької теми саме такі наукові підходи? Які, зрештою, власні кінцеві методологеми у руслі назви розділу 1 визначаються проаналізованими науковими підходами?

3. Розділ 4 започатковує формулювання уже авторських наукових узагальнень, продовжуючи себе у наступному розділі 5. Виходячи з точності та доречності таких формулювань виникають питання до назв розділу 4 та п. 3.1. розділу 3 (які тут між ними вагомими смисловими відмінностями? аналогічна ремарка про смислові відмінності стосується назв розділу 5 та його п. 5.1).

4. Який принцип побудови моделі поколінної єдності (ієрархічний, автономний тощо), де виокремлюються її публічні, соціально-психологічні та ментальні параметри?

5. Наскільки доказово стверджувати, що психологія соціокультурної взаємодії поколінь є галуззю знань (С. 192), оскільки тоді таке судження позначає окрему галузь психологічного знання?

6. Яким чином інституційний, позиційний, культурний аспекти діагностичного етапу емпіричного дослідження зіставляються з його завданнями (вказати смислову диференціацію), а також прокоментувати метод інтегрування даних (інтегральний етап) (С. 217–219)?

7. Як відбувалася кластеризація змісту розділу 4 та якими методологічними настановами визначено вікову градацію поколінь (табл. 4.10)?

Розуміння окремих текстових фрагментів ускладнюється через орфографічні, стилістичні та семантичні недоречності («підняті питання» (С. 131), «утруднення» (С. 151, 214); іноді недоречне варіювання термінологією типу «взаємини», «стосунки», «відносини», «міжособистісні відносини», «синтезування і об'єднання загальнонаукових принципів аналізу» (С. 192), «настановлення» (С. 159), «любити» (С. 238), «піддані» (С. 329), суб'єктивну нумерацію табличної інформації тощо.

Висловлені зауваження загалом не впливають на позитивну оцінку кваліфікаційної роботи, яка, як наукове дослідження на основі концепції особистісно-інтегративного підходу позначає нові дослідницькі перспективи в названій соціально-психологічній тематиці. Простежується змістова відповідність між теоретичною та емпіричною текстовими частинами. Стиль викладу запрошує читача-опонента до діалогу, а, значить, роздумів, дискусій, пошуків нових шляхів окресленої проблематики. Додатки дозволяють увиразнити текстовий виклад.

Дослідження має наукову новизну, теоретичне значення й практичну цінність. Його основні положення відображені в авторефераті та достатній кількості авторських публікацій, які відповідають змісту кваліфікаційної роботи (монографії).

Як висновок, дослідження «Психологія соціокультурної взаємодії поколінь» відповідає вимогам МОН України, які ставляться до докторських дисертацій, а його авторка, Довгань Наталія Олександрівна, заслуговує на присудження наукового ступеня доктора психологічних наук за спеціальністю 19.00.05 – соціальна психологія, психологія соціальної роботи.

Офіційний опонент:

доктор психологічних наук, професор,
професор кафедри психології особистості та соціальних практик
Київського університету імені Бориса Грінченка,
Заслужений працівник освіти України

В.М. Поліщук